

تأثیر مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان بر توسعه افغانستان

The Impact of Skilled and Educated Migration on Afghanistan's Development

پوهنمل عبدالستار غفاری^۱

DOI: 10.64104/v10.Issue17.n28.2025

چکیده

مهاجرت متخصصان یا فرار تحصیل کردگان، یکی از چالش‌های اساسی توسعه انسانی در کشورهای بحران زده مانند افغانستان محسوب می‌شود. این پژوهش با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان افغان، بررسی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و آموزشی آن، و ارائه راهکارهای علمی و عملی برای مهار این پدیده انجام شده است. روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی بوده و با بهره‌گیری از تحلیل اسنادی و محتوای گزارش‌های بین‌المللی صورت گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مشکلات سیاسی، نبود فرصت‌های شغلی مناسب و فقدان حمایت ساختاری از نخبگان، از جمله مهم‌ترین عوامل مهاجرت به شمار می‌روند. این روند تأثیرات منفی قابل توجهی بر نظام آموزشی، فرآیند توسعه اقتصادی و سرمایه اجتماعی کشور داشته است. با این حال، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در صورت تدوین سیاست‌های هدفمند و ایجاد سازوکارهای حمایتی، می‌توان مهاجرت نخبگان را به فرصتی برای توسعه تبدیل کرد؛ به‌ویژه از طریق تسهیل بازگشت آنان، مشارکت از راه دور، انتقال دانش و مهارت، ایجاد شبکه‌های بین‌المللی و تقویت نوآوری و کارآفرینی. این تحقیق می‌تواند در تدوین سیاست‌های ملی مهاجرت نخبگان و برنامه‌ریزی آموزشی مورد استفاده نهادهای امارت اسلامی، پوهنتون‌ها و سازمان‌های بین‌المللی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: افغانستان، فرار تحصیل کردگان، مهاجرت متخصصان، نیروی انسانی.

^۱ عضو کادر علمی دپارتمان حقوق پوهنخی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون تخر، ghafariabdulsatar47@gmail.com

مقدمه

مهاجرت نخبگان، متخصصان یا نیروی انسانی کارآفرین، که در ادبیات به «فرار مغزها» تعبیر می‌شود، به‌ویژه در قرن (21) اهمیت یافته است. این پدیده عمدتاً به‌دلیل جهانی‌سازی، پیشرفت‌های تکنولوژیکی و تغییرات سریع اقتصادی و اجتماعی، تأثیرات عمیقی بر جوامع مبدأ و مقصد دارد. طبق گزارش سازمان ملل متحد، تعداد مهاجران بین‌المللی در سال 2020 به 281 میلیون نفر رسیده است، که نسبت به 173 میلیون نفر در سال 2000، رشدی 62 درصدی را نشان می‌دهد. این بدان معناست که در حال حاضر، 3.6 درصد از جمعیت جهان را مهاجران تشکیل می‌دهند. نظر به پیش‌بینی این سازمان، تا سال 2050، تعداد مهاجران بین‌المللی به 405 میلیون نفر خواهد رسید، که معادل 4.9 درصد از جمعیت جهان است. مهاجرت نخبگان به معنای انتقال نیروی ماهر و کارآزموده از کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه‌یافته است. سرمایه انسانی ماهر یکی از مهمترین عوامل انکارناپذیر در توسعه اقتصادی و اجتماعی هر جامعه است و سرمایه‌گذاری دولت در آموزش و بهداشت در کشور سبب رشد آن خواهد شد. از این رو، برنامه‌ریزی قابل توجهی برای تربیت و آماده‌سازی این منابع در جوامع در حال توسعه و توسعه‌یافته به عمل می‌آید، زیرا نیروی متخصص و ماهر جزء دارایی‌های یک کشور و به عنوان اصلی‌ترین مزیت رقابتی و کمیاب‌ترین منبع در اقتصاد دانش‌محور به حساب می‌آید. هم مهاجرت و هم فرار مغزها به‌واسطه شرایط نابرابر و عدم تعادل‌های اقتصادی و اجتماعی میان کشورها، و در راستای رها کردن شرایط نامطلوب در کشور مبدأ و تلاش برای رسیدن به شرایط بهتر در کشور مقصد اتفاق می‌افتد. افغانستان، با تاریخچه‌ای پیچیده و بحران‌های مستمر، از جمله کشورهایی است که با این پدیده مواجه است. این مقاله به بررسی تأثیرات مهاجرت تحصیل‌کردگان بر توسعه افغانستان می‌پردازد و به دنبال درک ابعاد مثبت و منفی این پدیده است.

بیان مسئله

مهاجرت جوانان تحصیل‌کرده و متخصصان از افغانستان به دلایل متعددی مانند ناپایداری سیاسی، بیکاری، و نبود فرصت‌های شغلی مناسب به یک چالش جدی تبدیل شده است. این مسئله نه تنها به کاهش نیروی کار متخصص منجر می‌شود، بلکه کیفیت خدمات در بخش‌های مختلف را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به نوبه خود بر توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور تأثیر می‌گذارد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

تحقیق در زمینه فرار مغزها به درک بهتر علل و پیامدهای آن کمک می‌کند و می‌تواند به سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران در طراحی راهکارهای مؤثر برای جلوگیری از مهاجرت نخبگان و جذب دوباره آن‌ها کمک کند. همچنین، این تحقیق می‌تواند به ارتقاء آگاهی عمومی درباره عواقب اجتماعی و اقتصادی فرار مغزها در افغانستان کمک کند و به عنوان مبنایی برای برنامه‌ریزی‌های آینده عمل کند.

سوالات تحقیق

1. چه عواملی باعث مهاجرت و فرار متخصصان و تحصیل‌کردگان از افغانستان می‌شود؟
2. چه پیامدهایی از نظر اجتماعی و اقتصادی برای کشور به همراه دارد؟

3. چه راهکارهایی می‌توان برای جلوگیری از فرار مغزها پیشنهاد کرد؟

اهداف تحقیق

هدف این تحقیق بررسی شناسایی علل اصلی مهاجرت متخصصان از افغانستان و شناسایی ابعاد مثبت و منفی این پدیده و ارائه راهکارهای مؤثر برای جلوگیری از فرار متخصصان و تحصیل یافته‌گان است.

روش تحقیق

این مقاله از روش تحلیلی-توصیفی استفاده کرده است که به بررسی تأثیر مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان بر توسعه افغانستان می‌پردازد. روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای بوده که از طریق مطالعه منابع علمی، مقالات پژوهشی، و گزارش‌های رسمی مرتبط با موضوع تحقیق گردآوری شده است.

پیشینه تحقیق

مطالعات متعددی در سطح بین‌المللی و در کشورهای در حال توسعه به بررسی پدیده مهاجرت نخبگان و تأثیرات آن پرداخته‌اند..

به عنوان نمونه، مطالعه‌های با عنوان "اثر فرار مغزها بر رشد اقتصادی در حال توسعه" نشان داده‌اند که افزایش رشد نخبگان باعث کاهش سرمایه‌گذاری می‌شود و این کاهش، اثر منفی مستقیمی بر رشد اقتصادی دارد. این پژوهش، اجرای اصلی مهاجرت نخبگان را در عوامل مشابه ساختارهای انحصاری قدرت، ضعف شایسته‌سالاری و عدم عدالت اجتماعی می‌داند.²

در مطالعات دیگر تحت عنوان «اقتصاد دانش‌بر و فرار مغزها»، نتیجه‌ای حاصل شد که نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از عوامل اصلی مهاجرت نخبگان به‌شمار می‌روند و افراد در جستجوی شرایط نامطلوب کشور مبدأ رهایی یافته‌ها و زیست محیطی مطلوب در کشور مقصد در دست یابند.³

در پژوهشی با «برندگان و بازماندگان فرار مغزها در منطقه منطقه‌ای دیگر مانند منابع انسانی» بیان می‌کند که مهاجران متخصص نه‌تنها برای فرصت‌های شغلی تأثیر منفی دارند، بلکه باعث تضعیف و مشاوره برای نیروهای امنیتی در کشور مبدأ نیز می‌شوند.⁴

مطالعه‌های دیگر با عنوان «تأثیر تغییرات بر حکمرانی بر فرار مغزها در حال توسعه» به نقش حکمرانی در مهاجرت نخبگان پرداخته و یک چرخه معیوب را توصیف می‌کند. به‌طوری‌که حکمرانی ضعیف باعث مهاجرت می‌شود و مهاجرت نیز می‌تواند مسائل بنیادین جامعه را کاهش دهد و کیفیت حکمرانی را بیشتر تضعیف می‌کند.⁵

² طیبی، سیدکمال، عمادزاده، مصطفی و رستمی حصوری، هاجر. (1390). اثر فرار مغزها بر رشد اقتصادی در حال توسعه. فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، 71، 94-دانشگاه پیام نور.

³ اقتصاد دانش‌بر و فرار مغزها (بی‌تا). بازیابی شده از SID.ir

⁴ حمیدی‌زاده، فرید. (1388). برندگان و بازماندگان فرار مغزها در استدلال با منابع بر سرمایه انسانی. مجله راهبرد.

⁵ Gürsoy, F., & Badur, B. (2021). An agent-based modelling approach to brain drain. In 2021 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM) (pp. 898-902). IEEE.

گزارش‌های بین‌المللی سازمان ملل متحد (UND) و بانک جهانی (World Bank) نیز برای پیامدهای منفی اقتصادی و اجتماعی فرار مغزها ایجاد کرده است، از جمله گسترش نابرابری و تشدید ضعیف ساختاری در حال توسعه.

مطالعه دیگری تحت عنوان «اقتصاد دانش‌بر و فرار مغزها» به عوامل فرار و مهاجرت پرداخته و نشان داده که هم مهاجرت و هم فرار مغزها از دیدگاه فرد به علت شرایط نابرابری و عدم تعادل‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی میان کشورها و در راستای رها کردن شرایط نامطلوب در کشور مبدأ و تلاش برای رسیدن به شرایط زیستی مناسب در کشور مقصد اتفاق می‌افتد. عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در شکل‌گیری و تشدید پدیده فرار مغزها مؤثر است.^۶

در مطالعه‌های با «برندگان و بازندگان فرار مغزها در منطقه نیروی زمینی با عنوان بر سرمایه انسانی» دو تضعیف را نشان داده شده افراد متخصص، از جمله معلمان، می‌توانند پیامدهای مهم را برای مبدأ به همراه داشته باشند: نخست، محروم شدن از افرادی که در کشور باقی مانده از راهنمایی، آموزش و انگیزه‌های لازم برای رشد هستند. و دوم، کاهش فرصت‌های شغلی برای افراد کم‌مهارت، به دلیل جلوگیری از توازن بازار کار است. همچنین، این پدیده به تولید تضعیف چرخه و تجارت در ارسال و در نتیجه، کاهش توان این کشور در جذب بیکاران از طریق فرآیندهای تولیدی خواهد شد.^۷ مطالعه‌های تحت «تأثیر تغییرات بر روی نهادی بر فرار مغزها در حال توسعه» به‌طور جامع به بررسی تأثیر کیفیت حکمرانی بر مهاجرت در حال توسعه پرداخته است. این تحقیق بیان می‌دارد که مهاجرت نخبگان تنها یک چالش در حال توسعه است، بلکه از منظر توسعه اجتماعی نیز حائز اهمیت است. چرا که این متخصص با دست دادن سرمایه انسانی، قادر به مدیریت علمی و حل مسائل بنیادین خود نخواهند بود. در نتیجه، نه تنها توان تولید اقتصادی این کشور را کاهش می‌دهد، بلکه می‌تواند آن‌ها را برای حل مشکلات اجتماعی و اقتصادی نیز تضعیف کند. در این زمینه، ارتباط دوسویه‌ای میان حکمرانی و مهاجرت نخبگان مشاهده می‌شود. از یک‌سو، کیفیت ضعیف حکمرانی در کشورهای در حال توسعه باعث می‌شود که افراد تحصیل کرده به دنبال فرصت‌های بهتر در کشورهای توسعه‌یافته باشند. از سوی دیگر، مهاجرت نخبگان باعث کاهش کشور در حل مسائل داخلی و تداوم این چرخه معیوب می‌شود که منجر به تأثیرات منفی در توسعه اجتماعی می‌شود.^۸ در مطالعه دیگر چنین نشان داده است: پدیده فرار مغزها دارای آثار متناقض است؛ یعنی کشور مقصد در حالی که توسعه می‌یابد از ورود نخبگان سود می‌برد، مبدأ با تضعیف سرمایه انسانی و کاهش توان رقابتی روبه‌رو می‌شوند. بنابراین، برای کاهش اثرات منفی این پدیده، سیاست‌گذاری هوشمندانه برای حفظ، بازگشت یا بهره‌گیری غیرمستقیم از نخبگان مهاجر است.^۹

به‌علاوه، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی مانند UND و بانک جهانی برای حفظ نخبگان و متخصصان در کشورهای

^۶ <https://scholar.google.comhttps://scholar.google.com>

^۷ عسکری، حشمت‌الله، و بادپا، مهدی. (۱۳۹۶). برندگان و بازندگان فرار مغزها در منطقه مرزی با منابع بر سرمایه انسانی. فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴(۴)، ۶۱۳-۶۴۲. دانشگاه تهران.

^۸ مفتخری، علی. جعفری، محمد. ابونوری، اسمعیل. نادمی، یونس. (تأثیرات متغییرات‌های نهادی بر فرار مغزها در کشورهای در حال توسعه) مطالعه موردی کشورهای منطقه منا. فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال بیست و یکم، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۸۳.

^۹ عسکری، حشمت‌الله، و بادپا، مهدی. (۱۳۹۶). برندگان و بازندگان فرار مغزها در منطقه مرزی با منابع بر سرمایه انسانی. فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴(۴)، ۶۱۳-۶۴۲. دانشگاه تهران. https://journals.ut.ac.ir/article_65151.html

داخلی دارند و بیان می کنند که فرار مغزها می تواند باعث افزایش نابرابری اقتصادی و اجتماعی شود.¹⁰

قطع نظر از مطالعات گسترده در سطح بین المللی پیرامون مهاجرت نخبگان، تاکنون در افغانستان پژوهش مستقلی که به طور مشخص به بررسی تأثیر مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان بر توسعه کشور بپردازد، انجام نشده؛ بلکه به صورت پراکنده و با رویکردهای متفاوت صورت گرفته است. از این رو، ضروری به نظر می رسد به تبیین علمی و منسجم تر به این پدیده، در این مقاله پرداخته شود.

تعریف مهاجرت

مهاجرت به معنای کلی، جابجایی و تغییر مکان زندگی به مکان دیگر برای بهبود زندگی یا فرار از آسیب است. به عبارت دیگر به حرکت و کوچ افراد از یک ملیت کشور به کشور دیگر که در آن شهروند نیستند، اطلاق می شود.

عوامل مهاجرت

عوامل مهارت، شرایط نامناسب اقتصادی، فقر، بیکاری و بحران های معیشتی.¹¹ همچنین بسیاری از افراد برای بهره مندی از نظام آموزشی پیشرفته یا فرصت های تحصیلی بهتر است به کشور دیگر مهاجرت می کنند.¹²

انواع مهاجرت

مهاجرت، بنابر معیارهای مختلف به انواع تقسیم می گردد:

الف - از نظر حقوقی: از نظر حقوقی مهاجرت به دو دسته تقسیم می شود:

۱- مهاجرت قانونی: مهاجران اند که با رعایت اسناد و مجوزهای معتبر وارد کشور میزبان می شوند و با رعایت شرایط ورود، اقامت، و هدف سفر، وضعیت خود را حفظ می کنند. این نوع مهاجرت ممکن است شامل کار، تحصیل، درمان، یا تفریح باشد. در خصوص مهاجرت کاری، ماده ۵ کنوانسیون بین المللی ۱۹۹۰ راجع به حقوق تمام کارگران و اعضای خانواده آنها مشخص می کند که مهاجران، در صورت داشتن مجوز قانونی، از حقوق شغلی، دستمزد و اقامت برخوردارند.¹³

۲- مهاجرت غیر قانونی: مهاجران غیرقانونی افرادی هستند که بدون مجوز قانونی یا در مورد مقررات اقامت وارد کشور نگهداری شده اند یا در آن کشور باقی مانده اند. این امکان ممکن است شامل ورود بدون ویزا، اقامت پس از پایان اعتبار ویزا، جعل اسناد، یا غیرقانونی باشد. حتی کسانی که با مجوز وارد کشور می شوند اما پس از پایان مهلت اقامت بدون تمدید قانونی در کشور باقی می مانند نیز، در ردیف مهاجران غیرقانونی قرار می گیرند. اینگونه مهاجرین، در بدترین شرایط کاری و اجتماعی قرار دارند، دستمزدهای ناچیز دریافت می کنند، از خدمات اجتماعی محروم می شوند و همیشه در معرض اخراج از کشور میزبان هستند. در بند دوم ماده ۵ کنوانسیون بین المللی ۱۹۹۰، در صورت نداشتن مجوز رسمی، این افراد از حمایت های قانونی محروم خواهند شد.

ب - مهاجرت از نظر زمانی: به لحاظ زمانی مهاجرت به دو نوع تقسیم می گردد:

¹⁰ کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد. (nd). افغانستان. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد <https://www.unhcr.org/afghanistan.html>.

¹¹ ساعی، علیرضا (۱۳۹۰). حقوق بین الملل مهاجرت. تهران: نشر میزان.

¹² قاضی، سید محمد هاشم. (1386). حقوق بین الملل پناهندگان. تهران: انتشارات خرسندی.

¹³ سازمان ملل متحد. (۱۹۹۰). کنوانسیون بین المللی حمایت از حقوق همه کارگران مهاجر و اعضای خانواده های آنها.

۱- مهاجرت بلند مدت (دائم): مهاجرتی که مدت آن بیش از یکسال باشد، مهاجرت بلند مدت نامیده می شود.

۲- مهاجرت کوتاه مدت: مهاجرت های که برای مدت کمتر از یکسال باشد، مهاجرت کوتاه مدت نامیده می شود. مانند کارگران مهاجر، محصلان محصل، تجار و غیره.

پناهنده

طبق ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۵۱، کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان: پناهنده کسی است که به دلیل «ترس موجه از تعقیب» به خاطر نژاد، مذهب، قومیت، عضویت در یک گروه اجتماعی خاص یا داشتن عقاید سیاسی، در خارج از کشور خود به سر می برد و قادر نیست یا ممکن است به کشور خود بازگردد.¹⁴

شباهت و تفاوت مهاجر با پناهنده

وجه اشتراک مهاجر و پناهنده در این است که هر دو، به دلیلی محل سکونت خود را ترک کرده و در کشوری دیگر ساکن می شوند. اما تفاوت اساسی در ماهیت و انگیزه این ترک وطن نهفته است.

۱- از لحاظ عامل و انگیزه: ترک وطن برای یک پناهنده معمولاً غیرارادی و اجباری است که در فرصتی اندکی و تحت فشارهای شدید تصمیم به ترک کشور خود می گیرد؛ مانند ترس از تعقیب که به دلیل نژاد، دین یا عقیده سیاسی. اما مهاجر معمولاً با برنامه ریزی قبلی، پس از سنجش فرصت ها و تهدیدها، تصمیم گیری آگاهانه و داوطلبانه برای ورود به کشور مقصد می گیرد.

۲- از لحاظ موضوع حمایت دیپلماتیک: مهاجر، از حمایت دیپلماتیک کشور متبوع خود (مبدأ) خود را برخوردار است، تا زمانی که پذیرش کشور میزبان را به صورت قانونی به دست آورد. اما پناهنده، از در حمایت دیپلماتیک کشور متبوع (مبدأ) نیست که در نتیجه پناهنده نیازمند حمایت بین المللی است. این حمایت می تواند از سوی دولت کشور میزبان یا از سوی کمیساریای عالی سازمان ملل متحد برای پناهندگان (UNHCR) صورت بگیرد.¹⁵

یافته ها

در افغانستان، مطالعات اخیر نشان می دهند که این کشور از معدودی است که آمار مهاجرت را در دهه های گذشته در بین جهان ارسال می کند.¹⁶ اگر به کارنامه ۲۰ ساله حکومت های قبلی در افغانستان بیاوریم، تولید و تربیت یک نسل نیروی انسانی نسبتاً متخصص در عرصه علوم و فنون در دو دهه گذشته بود، تربیت و پرورش نیروی انسانی متخصص در حوزه علوم و فنون امروزی، از مهم ترین آنها بودند که می توانم به آن دلخوش باشم. اما متأسفانه، پس از تحولات جدید و روی کار آمدن امارت اسلامی افغانستان، روند مهاجرت نخبگان نه تنها تغییر نکرد؛ بلکه رو به افزونی گرفت و به پدیده «فرار مغزها» تبدیل شد. در زمان کوتاهی، صدها هزار نفر از جوانان تحصیل کرده، متخصص و نیروی انسانی مولد کشور، افغانستان را ترک کردند. در سال های اخیر، کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی بیشترین تعداد مهاجران افغان را پذیرفته اند. از میان این کشورها، آلمان یکی از بزرگترین پناهندگان افغان ها در اروپا است. همچنین، ترکیه به عنوان یکی از نزدیک کشور به افغانستان، مقصد

¹⁴ . کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد. (۱۹۵۱). کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان. برگرفته از <https://www.unhcr.org>

و سازمان وحدت آفریقا. (۱۹۶۹). کنوانسیون حاکم بر جنبه های خاص مشکلات پناهندگان در آفریقا. بازبایی شده از <https://www.unhcr.org>.

¹⁵ . گودوین-گیل، جی. اس، و مک آدام، جی. (۲۰۰۷). پناهنده در حقوق بین الملل (ویرایش سوم). انتشارات دانشگاه آکسفورد.

¹⁶ . بانک جهانی. (۲۰۲۲). افغانستان: مهاجرت و توسعه. بانک جهانی. <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan>.

اصلی مهاجران افغان می شود علاوه بر این، کانادا و آمریکا نیز تعداد زیادی از پناهندگان افغان را تحت برنامه های مهاجرتی خود پذیرش کرده اند.¹⁷

این کشورها شرایط ویژه ای را برای ادغام پناهندگان در جامعه، مانند آموزش زبان و مسکن ساخته اند.¹⁸ به گزارش کمیساری عالی پناهندگان سازمان ملل متحد، تا پایان سال ۲۰۲۳ افغانستان با ۶٫۱ میلیون مهاجر، دومین جمعیت بزرگ پناهندگان پس از سوریه به شماره می رود.¹⁹

علل اصلی مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان در افغانستان موارد ذیل عنوان شده است:

۱- ناپایداری سیاسی: یکی از علل اساسی مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان در افغانستان، بی ثباتی سیاسی است. تغییرات مکرر در ساختار حکومت، منازعات سیاسی، و عدم وجود یک نظام پایدار حکمرانی، فضای ناامنی و بی اعتمادی را ایجاد کرده است. این ناپایداری منجر به افزایش نگرانی ها درباره آینده شغلی، امنیت فردی، و فقدان فرصت های رشد حرفه ای شده است.

در چنین شرایطی، بسیاری از جوانان تحصیل کرده چشم انداز روشنی برای آینده در کشور نمی بینند. آن ها غالباً احساس می کنند که تلاش های شان در محیطی که حمایت سیاسی و قانونی لازم برای شکوفایی استعدادها وجود ندارد، بی نتیجه خواهد ماند. در نتیجه، مهاجرت به کشورهای دیگر که ثبات سیاسی و فرصت های بیشتر فراهم می کنند، به عنوان گزینه ای منطقی و بعضاً اجتناب ناپذیر تلقی می شود.

۲- بیکاری و نبود فرصت های شغلی: یکی دیگر از دلایل عمده مهاجرت متخصصان و تحصیل کردگان در افغانستان، نرخ بالای بیکاری و نبود فرصت های شغلی مناسب است. بسیاری از فارغ التحصیلان پوهنتون ها و مؤسسات آموزشی، پس از پایان تحصیل با واقعیتی تلخ روبه رو می شوند: بازار کار ناکارآمد، ظرفیت جذب پایین، و کمبود نهادهای فعال در بخش خصوصی و دولتی برای جذب نیروی متخصص.

عدم انطباق برنامه های آموزشی با نیازهای واقعی بازار کار نیز این مشکل را تشدید کرده است. فارغ التحصیلان اغلب مهارت هایی دارند که مورد تقاضای بازار نیست یا زیرساخت های لازم برای بهره گیری از آن مهارت ها در داخل کشور فراهم نشده است. این وضعیت باعث سرخوردگی، کاهش انگیزه، و در نهایت تصمیم به ترک کشور در جستجوی شغل و زندگی بهتر در خارج از افغانستان می شود.

۳- سطح پایین درآمد: در کنار بیکاری، درآمد پایین یکی دیگر از عوامل کلیدی در مهاجرت تحصیل کردگان و متخصصان افغان به شمار می رود. حتی در مواردی که این افراد موفق به یافتن شغل می شوند، میزان حقوق و مزایا اغلب آن قدر پایین است که کفاف یک زندگی آبرومندانه را نمی دهد.

این مسئله به ویژه برای فارغ التحصیلان رشته های تخصصی مانند انجینری، حقوق، فناوری اطلاعات و آموزش بیشتر نمایان است؛ کسانی که با سال ها تلاش و هزینه به مهارت دست یافته اند، اما در محیط کاری داخلی با حقوق ناچیز، تأخیر

¹⁷ . بانک جهانی. (2022). افغانستان: مهاجرت و توسعه. بانک جهانی. <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan>.

¹⁸ . UNDESA. (2021). <https://www.un.org/development/desa/dspd/>.

¹⁹ . کمیساری عالی پناهندگان سازمان ملل متحد UNHCR - <https://www.unhcr.org/af>.

در پرداخت دستمزدها، و نبود حمایت‌های لازم مواجه‌اند. همین موضوع آنان را به مقایسه با هم‌تایان خود در کشورهای دیگر و در نهایت انتخاب مسیر مهاجرت سوق می‌دهد.

۴- شرایط اجتماعی و فرهنگی: شرایط ناپسند اجتماعی و فرهنگی نیز نقش مهمی در تصمیم به مهاجرت ایفا می‌کند. آزار و اذیت‌های اجتماعی، عدم قبول تنوع فرهنگی، و نبود فرصت‌های برابر باعث می‌شوند بسیاری از تحصیل‌کردگان و متخصصان، به‌ویژه زنان، فضای داخلی کشور را نامطلوب برای رشد و پیشرفت خود تلقی کنند. محدودیت‌های سنتی، نبود آزادی‌های فردی، فشارهای خانوادگی و اجتماعی بر انتخاب مسیر شغلی یا تحصیلی، و عدم پذیرش تفاوت‌های فرهنگی، از جمله عواملی هستند که حس بی‌عدالتی و سرخوردگی را در میان جوانان دامن می‌زنند. در چنین فضایی، مهاجرت به کشورهای که فرصت‌های برابر، امنیت اجتماعی و فرهنگی بیشتری دارند، به گزینه‌ای جذاب تبدیل می‌شود.²⁰

پیامدهای منفی مهاجرت متخصصان و تحصیل‌کردگان برای کشور

مهاجرت‌ها و فرارهای دائم تحصیل‌کردگان، متخصصان و نیروی کار ماهر از افغانستان به عنوان کشور مبدأ، آثار و پیامدهای منفی قابل توجهی بر توسعه ملی بر جای می‌گذارد. این آثار را می‌توان در بخش‌های مختلف به‌صورت زیر دسته‌بندی کرد:

۱- کاهش کیفیت خدمات: مهاجرت گسترده‌ی نیروی انسانی متخصص منجر به افت سطح خدمات عمومی می‌شود. در حوزه آموزش، نبود معلمان، استادان پوهنتون و مربیان فنی باعث پایین آمدن کیفیت آموزشی و ناکارآمدی نظام تعلیم و تربیه می‌شود. این افت کیفیت آموزش، توانایی تربیت نیروی متخصص در داخل کشور را محدود می‌سازد و یک چرخه منفی از کمبود منابع انسانی ایجاد می‌کند.

در بخش صحتی نیز، خروج داکتران و پرستاران کارآزموده، فشار مضاعفی بر سیستم درمانی وارد می‌کند و سلامت عمومی جامعه را به خطر می‌اندازد.

از این منظر، مهاجرت نیروی متخصص تنها یک پدیده انسانی یا اجتماعی نیست، بلکه تأثیرات عمیقی بر سرمایه‌گذاری در توسعه انسانی، رشد اقتصادی و توان رقابتی کشور دارد.

۲- کاهش سرمایه انسانی: مهاجرت نخبگان و متخصصان به کشورهای دیگر به طور مستقیم موجب کاهش سرمایه انسانی در کشور مبدأ می‌شود. نخبگانی که به دلیل شرایط اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی از کشور خود مهاجرت می‌کنند، مهارت‌ها، دانش و تجربه‌هایشان را با خود می‌برند، که این امر کشور را از منابع انسانی با ارزش محروم می‌سازد. کاهش سرمایه انسانی به معنای فقدان متخصصانی است که قادر به حل مسائل بنیادی و چالش‌های داخلی کشور باشند. این کاهش می‌تواند به کندی در روند رشد اجتماعی و اقتصادی منجر شود و مشکلاتی همچون عدم توانایی در ایجاد نوآوری، حل مشکلات زیرساختی و عدم پیشرفت در حوزه‌های مختلف همچون سلامت، آموزش و فناوری اطلاعات را تشدید کند.

²⁰ . SciTech Central, (2022). The fall of republic in Afghanistan: Brain drains and its challenges in the education sector. Journal of Tourism and Sports Management. <https://www.scitcentral.com/article/47/3283>

در نتیجه، مهاجرت نخبگان نه تنها به کاهش نیروی متخصص در کوتاه مدت می انجامد بلکه در درازمدت به روند توسعه کشور آسیب می رساند.

۳- نابرابری های اجتماعی: فرار مغزها و مهاجرت نخبگان می تواند منجر به افزایش نابرابری های اقتصادی و اجتماعی در کشور شود. زمانی که افراد متخصص و تحصیل کرده کشور را ترک می کنند، در واقع منابع انسانی با ارزش و مهمی از دست می رود که می توانستند نقش اساسی در کاهش نابرابری ها و ایجاد فرصت های برابر برای همه اقشار جامعه ایفا کنند.

خروج نخبگان و متخصصان به ویژه در بخش های حیاتی همچون آموزش، بهداشت، مهندسی و فناوری اطلاعات، ممکن است به ازدیاد شکاف های موجود در سطح اجتماعی و اقتصادی منجر شود. این شکاف ها می توانند باعث افزایش فاصله میان طبقات اجتماعی مختلف شوند و فشارهای بیشتری را بر اقشار آسیب پذیر جامعه وارد کنند. علاوه بر این، مهاجرت نخبگان ممکن است موجب نارضایتی اجتماعی در کشور مبدا شود، چرا که مردم احساس می کنند که فرصت های برابر برای پیشرفت ندارند و نخبگان و متخصصان مجبور به ترک وطن به دلایل مختلف می شوند. در نهایت، این وضعیت می تواند به نارضایتی عمومی و بی اعتمادی به دولت و سیستم های اجتماعی منجر گردد، که خود مانعی برای پیشرفت و رشد پایدار خواهد بود.

۴- افزایش هزینه های جایگزینی نیروی انسانی: یکی از پیام های مهم مهاجرت نیروی انسانی، به ویژه مهاجرت نخبگان و افراد متخصص، افزایش هزینه های جایگزینی آن هاست. متخصص تربیتی، چه در عرصه آموزش عمومی و چه در سطح عالی، نیازمند سرمایه گذاری سنگین از سوی دولت و خانواده هاست. وقتی یک آموزش دیده کشور خود را ترک می کند، عملاً مهم است از این سرمایه از دست می رود و کشور مبدأ نه تنها از حضور آن فرد بی بهره می کند، بلکه باید منابع را برای تربیت نیروی جایگزین کند.

روش جایگزینی نیروی انسانی متخصص، نه تنها مستلزم هزینه های مستقیم برای آموزش و تعلیم است، بلکه زمان بر نیز هست. در بسیاری از موارد، سال ها زمان لازم است تا یک نیروی جدید در سطح حرفه، تجربه و مهارت فرد مهاجرت ها را کسب کند. این موضوع به ویژه در حوزه هایی مانند طبیعی، مهندسی، آموزش عالی و فناوری های پیشرفته بیشتر مشهود است. از سوی دیگر، در برخی از شرایط دولت ها برای جایگزینی نیروهای متخصص ناگزیر به جذب نیرو از سایر کشورها می شوند که این امر نیز با هزینه های جانبی همراه است و برخی از مسائل جانبی مانند ناهماهنگی فرهنگی، زبانی یا غیرقابل تحمل آن افراد به سیستم جدید را در پی دارد. در نتیجه، نیروی انسانی متخصص، هزینه های مالی، زمانی و ساختاری سنگین را بر کشور مبدأ تحمیل می کند و می تواند روند توسعه را در آن کشور با جلوگیری از مقابله با آن انجام دهد.

۵- افزایش وابستگی علمی و فنی به خارج: با خروج نیروهای متخصص، توان داخلی کشور در تولید علم، فناوری و ارائه خدمات تخصصی تضعیف می شود و به تدریج، کشور ناگزیر به دانش فنی، تجهیزات پیشرفته و حتی خدمات تخصصی از دیگر می شود. این وابستگی نه تنها هزینه های اقتصادی سنگین را تحمیل می کند، بلکه در بسیاری از موارد باعث ایجاد روند توسعه و کاهش استقلال علمی و فنی کشور نیز می شود.

همچنین، تکیه بر متخصصان و منابع علمی خارجی می تواند کشور را در شرایط بحرانی یا تحریم های بین المللی با مشکل مقابله کند. در چنین شرایطی، عدم دسترسی به خارجی می تواند عملکرد بخش های حیاتی کشور را مختل کرده و امنیت

علمی و فناوری کشور را به خطر اندازد. به این ترتیب، انتقال نیروهای خارجی نخبه باعث می شود مبدأ به جای تبدیل شدن به تولید دانش آموزان، به مصرف کنندگان دانش و فناوری خارجی بدل شوند که این روند توسعه پایدار را با چالش های جدی می سازد.²¹

پیامدهای مثبت مهاجرت بر توسعه کشور

در حالی که مهاجرت های گسترده و دائمی ممکن است پیامدهای منفی بر کشور مبدأ داشته باشد، همه انواع مهاجرت لزوماً منفی نیستند. به ویژه، مهاجرت های کوتاه مدت و هدفمند که با هدف کسب دانش، مهارت های فنی و تجارب مسلکی انجام می شوند و سپس بازگشت به کشور را در پی دارند، می توانند تأثیرات مثبتی در روند توسعه ملی بر جای بگذارند. این نوع مهاجرت ها به دلایل زیر می توانند مفید باشند:

۱- انتقال دانش و مهارت: یکی از مهم ترین تأثیرات مثبت مهاجرت تحصیلی، انتقال دانش و مهارت های نوین به کشور مبدأ است. مراحلی که برای تحصیل به مهاجرت پیشرفته می شوند، در معرض آموزش های تخصصی، فناوری های مدرن، و نظام های علمی پیشرفته قرار می گیرند. این افراد در صورت بازگشت به کشور خود، می توانند به منابع ارزشمند انسانی، تجربیات و آموخته های خود در اختیار نهادهای آموزشی، اداری و تخصصی کشور ارائه دهند.

در مورد مانند افغانستان، بازگشت مجدد از خارج، می تواند نقش قابل توجهی در بازسازی نظام آموزشی عالی، ارتقاء کیفیت نیروی انسانی، و تقویت نهادهای پژوهشی و فنی ایفا کند. این بازگشت نه تنها باعث ارتقای ظرفیت های داخلی می شود، بلکه می تواند الگویی برای سایر جوانان و محصلان در جهت تلاش برای پیشرفت علمی و تخصصی ارائه شود. با این حال، بهره مندی از این مزیت منوط به ارائه بسترهای لازم برای جذب و به کارگیری تحصیل کردگان بازگشتی است. از جمله ایجاد فرصت های شغلی تخصصی، حمایت های مالی و پژوهشی و نظام شایسته سالار.

۲- افرادی که برای تحصیل به کشورهای دیگر مهاجرت می کنند، در جریان تحصیل و زندگی در جوامع بین المللی، با نهادهای، پوهنتون ها، شرکت ها و افراد متخصص از کشورهای مختلف ارتباط برقرار می کنند. این ارتباطات می توانند پس از بازگشت به کشور مبدأ نیز حفظ شده و به شبکه های همکاری علمی، فناوری و اقتصادی تبدیل شوند.

در مورد افغانستان، چنین ارتباطاتی می توانند زمینه ساز جذب سرمایه گذاری خارجی، انتقال فناوری، ایجاد فرصت های تجاری، و همکاری های مشترک پوهنتونی و پژوهشی شوند. تحصیل کردگان مهاجر به عنوان پل ارتباطی میان افغانستان و جهان عمل کرده و نقش مؤثری در معرفی ظرفیت ها و نیازهای کشور به جامعه جهانی ایفا می کنند.

همچنین، این ارتباطات می توانند نقش مثبتی در تقویت دیپلماسی علمی و اقتصادی افغانستان داشته باشند و تصویر بهتری از کشور در سطح بین المللی ارائه دهند.

۳- یکی از آثار مثبت بازگشت تحصیل کردگان مهاجر به کشور، تحریک نوآوری و تقویت روحیه کارآفرینی است. افرادی که

²¹ . عسکری، حشمت الله، و بادپا، مهدی. (1396). برندگان و بازندگان فرار مغزها در منطقه مرزی با منابع بر سرمایه انسانی. فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴(۴)،

۶۱۳-۶۴۲. دانشگاه تهران.

https://journals.ut.ac.ir/article_65151.html

در محیط‌های علمی و اقتصادی پیشرفته آموزش دیده و تجربه اندوخته‌اند، پس از بازگشت به کشور خود می‌توانند با بهره‌گیری از دانش، مهارت‌ها و دیدگاه‌های نوین، زمینه‌ساز ایجاد تغییرات مؤثر در بازار کار و محیط کسب‌وکار شوند. تحصیل‌کردگان بازگشته، غالباً با مفاهیم نوآورانه، فناوری‌های روز، روش‌های مدیریتی مدرن و فرهنگ‌های کاری متفاوت آشنا هستند. این مزیت می‌تواند به تأسیس استارت‌آپ‌ها، ارتقای بهره‌وری، توسعه محصولات جدید و بهبود فرآیندهای کاری در داخل کشور منجر شود. در کشورهایی چون افغانستان، که نیاز به توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی بسیار جدی است، حمایت از بازگشت و فعالیت تحصیل‌کردگان می‌تواند نقش کلیدی در رشد اقتصادی، کاهش بیکاری، و گسترش بخش خصوصی ایفا کند.

۴- یکی از پیامدهای مثبت مهاجرت، به‌ویژه در مورد کارگران مهاجر، تأثیر اقتصادی آن بر خانواده‌ها و جوامع مبدأ است. این افراد معمولاً بخشی از درآمد خود را به صورت حواله‌های مالی برای خانواده‌هایشان در کشور مبدأ ارسال می‌کنند. این انتقال پول می‌تواند به افزایش درآمد خانوار، تأمین نیازهای اولیه، بهبود تغذیه، آموزش، بهداشت و حتی سرمایه‌گذاری در کسب‌وکارهای کوچک منجر شود. در کشورهایی مانند افغانستان، که بخش بزرگی از مردم با مشکلات اقتصادی دست‌وپنجه نرم می‌کنند، حواله‌های مالی مهاجران یکی از منابع حیاتی درآمد ملی محسوب می‌شود. این امر نه تنها به بهبود وضعیت معیشتی خانواده‌ها کمک می‌کند، بلکه در برخی موارد می‌تواند به افزایش ظرفیت اقتصادی محلی و کاهش فشار بر بازار کار داخلی نیز کمک نماید.

راهکارها برای جلوگیری از مهاجرت

۱- تحقق ثبات سیاسی، حفظ امنیت عمومی، جلب اعتماد نخبگان و تحصیل‌کردگان نسبت به آینده کشور، از جمله اقدامات مؤثری است که می‌تواند انگیزه ترک کشور را کاهش دهد. علاوه بر آن، جلوگیری از فساد اداری، و ایجاد فضای سالم و شفاف در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی، می‌تواند احساس تعلق خاطر و انگیزه ماندن در کشور را در میان قشر تحصیل‌کرده و متخصص افزایش دهد. این ثبات نه تنها از مهاجرت بیشتر جلوگیری می‌کند، بلکه سبب تشویق بازگشت مهاجران و سرمایه‌های فکری، به کشور نیز می‌شود.

۲- نبود فرصت‌های شغلی پایدار یکی از دلایل اصلی مهاجرت نیروی کار و نخبگان به خارج از کشور است. برای مقابله با این روند، لازم است زمینه‌های اشتغال‌زایی از طریق سرمایه‌گذاری در بخش‌های کلیدی مانند کشاورزی، صنعت، فناوری، و خدمات فراهم شود. در همین راستا، حمایت هدفمند از کارآفرینی، خصوصاً برای جوانان و فارغ‌التحصیلان پوهنتونی، می‌تواند به ایجاد کسب‌وکارهای نوین و مبتکرانه، بینجامد. این امر تنها با همکاری نهادهای ملی و سازمان‌های بین‌المللی در زمینه آموزش، دسترسی به منابع مالی، مشاوره‌های تخصصی و ایجاد بازارهای داخلی و خارجی ممکن خواهد بود.

۳- یکی از عوامل مهم مهاجرت متخصصان و تحصیل‌کرده گان طی سال‌های متمادی، سطح پایین زندگی، دستمزدهای ناکافی، و نبود خدمات اجتماعی و صحتی مناسب در کشور است. برای نگهداشت نیروی انسانی، به‌ویژه نیروهای متخصص، لازم است شرایط زندگی به‌صورت ملموس بهبود یابد. در این راستا، افزایش حداقل دستمزدها متناسب با نرخ تورم و هزینه‌های زندگی، می‌تواند به ایجاد حس ارزشمندی شغلی و انگیزه ماندن کمک کند. همچنین گسترش و بهبود خدمات

عمومی مانند دسترسی به خدمات صحتی باکیفیت، آموزش رایگان و بیمه‌های اجتماعی از ضروریات است. اجرای این اقدامات، نه تنها مهاجرت نیروی کار را کاهش می‌دهد، بلکه باعث تقویت وفاداری و مشارکت آنان در توسعه پایدار کشور عزیز ما افغانستان، خواهد شد.

۴- ایجاد برنامه‌ها با فراهم سازی امکانات مالی و فرصت‌های شغلی مناسب برای متخصصان و تحصیل‌کردگانی که تا حال در خارج از کشور زندگی می‌کنند، اما به بازگشت به وطن، تمایل شدید دارند.

۵- یکی از ریشه‌های اصلی تمایل به مهاجرت در دنیای معاصر، نارضایتی از کیفیت نظام آموزشی و کمبود فرصت‌های رشد علمی و مهارتی در داخل در کشور هاست. برای مقابله با این مشکل، باید نظام آموزشی تقویت شود و تمرکز جدی بر بهبود کیفیت آن صورت گیرد. این امر شامل تجهیز مدارس و پوهنتون‌ها، آموزش استادان، به‌روزرسانی برنامه‌های درسی، و فراهم‌سازی دوره‌های آموزشی و مهارتی متناسب با نیاز بازار کار است. ایجاد فرصت‌های رشد واقعی در داخل کشور، جوانان را به ماندن و ساختن آینده خود در وطن تشویق می‌کند.

نتیجه‌گیری

مهاجرت نخبگان و متخصصان، یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و علمی افغانستان در چند دهه اخیر به شمار می‌رود؛ چالشی که نه تنها موجب تضعیف بنیان‌های فکری و تخصصی کشور شده، بلکه چشم‌انداز توسعه پایدار و خوداتکایی ملی را نیز با تهدید مواجه کرده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، مهاجرت نخبگان ناشی از ترکیبی از عوامل ساختاری، فردی و محیطی است؛ از جمله اشغال، جنگ و ناامنی سیاسی، ضعف حاکمیت قانون، بیکاری، و کاهش اعتماد به آینده کشور.

پیامدهای منفی این روند به صورت ملموس در عرصه‌های گوناگون احساس می‌شود. در بخش آموزش، مهاجرت استادان و متخصصان موجب افت کیفیت پوهنتون‌ها و مؤسسات علمی شده است. در حوزه خدمات صحتی، کاهش تعداد اطباء و کادر درمانی ماهر، کیفیت خدمات سلامت را پایین آورده است. همچنین، از دست دادن مدیران و کارشناسان ماهر، روند اصلاحات را کند کرده و موجب افزایش وابستگی به کمک‌های خارجی و نیروهای غیرمتخصص شده است. این امر، ظرفیت داخلی کشور برای بازسازی و توسعه را تضعیف کرده است.

با این حال، مهاجرت نخبگان در صورتی که با سیاست‌های هدفمند همراه شود، می‌تواند فرصت‌هایی نیز فراهم آورد. بازگشت نخبگان، انتقال دانش، جذب سرمایه، و گسترش شبکه‌های علمی و تجاری از جمله مزایای احتمالی این روند است. تجربیات کشورهای موفق نشان می‌دهد که کادر علمی آواره، می‌تواند نقش مهمی در فرآیند توسعه ایفا کند، مشروط بر آن که بسترهای حقوقی، امنیتی و اقتصادی برای مشارکت فعال آنان فراهم شود.

در نتیجه، مواجهه با بحران مهاجرت نخبگان نیازمند اتخاذ یک رویکرد چندلایه و بلندمدت است. نخست، امارت اسلامی باید با تداوم امنیت، ثبات سیاسی و احترام به حقوق شهروندی، اعتماد نخبگان را بازسازی کند. دوم، نظام آموزشی و پژوهشی کشور باید اصلاح شده و شرایط برای تحقیق، نوآوری و تولید بیشتر دانش فراهم گردد. سوم، ایجاد انگیزه‌های

اقتصادی و حرفه‌ای برای ماندن نخبگان، به‌ویژه از طریق حمایت از کارآفرینی علمی، تکتالوژی و پروژه‌های توسعه‌ای، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

همچنین، بهره‌گیری از ظرفیت افغان‌های مهاجر در خارج از کشور از طریق دیپلماسی علمی و اقتصادی، می‌تواند به‌عنوان یک استراتژی مکمل مورد توجه قرار گیرد. اگر سیاست‌گذاران افغانستان بیشتر به سوی سیاست‌های علمی و توسعه‌محور حرکت کنند، امید آن می‌رود که مشکل طولانی مدت مهاجرت نخبگان، از یک تهدید به یک فرصت استراتژیک برای توسعه ملی تبدیل شود.

منابع:

1. اقتصاد دانش‌بر و فرار مغزها (بی‌تا). بازیابی شده از SID.ir
2. بانک جهانی. (2022). افغانستان: مهاجرت و توسعه. بانک جهانی. <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan>.
3. جهانگرد، هاجر. (بی‌تا). اقتصاد دانش‌بر و فرار مغزها، فصلنامه تأمین اجتماعی، سال ششم، شماره 18.
4. حمیدی‌زاده، فرید. (1388). برندگان و بازماندگان فرار مغزها در استدلال با منابع بر سرمایه انسانی. مجله راهبرد.
5. خضری، محمد. (1380). دلایل و پیامدهای اقتصادی فرار مغزها، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال 4، شماره 4، زمستان 1380.
6. سازمان وحدت آفریقا. (۱۹۶۹). کنوانسیون حاکم بر جنبه‌های خاص مشکلات پناهندگان در آفریقا <https://www.unhcr.org>.
7. سازمان ملل متحد. (۱۹۹۰). کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق همه کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌های آنها. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>.
8. ساعی، علیرضا. (۱۳۹۰). حقوق بین‌الملل مهاجرت. تهران: نشر میزان.
9. شاپان، اسدالله. (1401). فرار مغزها از افغانستان و پیامدهای اقتصادی آن. <https://www.jomhornews.com/fa/article/>
10. طیبی، سید کمال، همکاران. (1390). اثر فرار مغزها بر رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه، فصلنامه علمی - پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال اول، شماره دوم، بهار 1390.
11. طیبی، سید کمال، عمادزاده، مصطفی و رستمی، هاجر. (1390). اثر فرار مغزها بر رشد اقتصادی در حال توسعه. فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، 1(2)، 71-94. پوهنتون پیام نور.
12. عسکری، حشمت‌الله، همکاران. (1396). برندگان و بازماندگان فرار مغزها در کشورهای منطقه خاورمیانه با تأکید بر سرمایه انسانی، مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره 4، شماره 4، زمستان 1396.

13. علی آبادی، علی. (1380). فرار مغزها در عصر جهانی شدن، فصلنامه مطالعات راهبردی، مسئول پیگیری طرحها پژوهشی جهاد پوهنتونی علامه طباطبایی، سال 4، شماره 4، زمستان 1380.
14. قاضی، سید محمد هاشم. (1386). حقوق بین الملل پناهندگان. تهران: انتشارات خرسندی.
15. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد UNHCR - <https://www.unhcr.org/af>
16. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد. (۱۹۵۱). کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان. <https://www.unhcr.org>
17. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد. (nd). افغانستان. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد. <https://www.unhcr.org/afghanistan.html>
18. گودوین-گیل، جی. اس، و مک آدام، ج. (۲۰۰۷). پناهنده در حقوق بین الملل (ویرایش سوم). انتشارات پوهنتون آکسفورد.
19. مفتخری، علی. جعفری، محمد. ابونوری، اسمعیل. نادمی، یونس. (تأثیرات متغییرات های نهادی بر فرار مغزها در کشورهای در حال توسعه) مطالعه موردی کشورهای منطقه منا. فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال بیست و یکم، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۸۳.
20. مفتخری، علی، همکاران. (1400). تأثر متغیرهای مؤثر بر حکمرانی بر فرار مغزها در کشورهای در حال توسعه، اقتصاد با ثبات و توسعه پایدار، دور 2، شماره 3، پوهنتون سیستان.
21. میرباقری، محمدحسین، همکاران. (1393). فرار مغزها (تاریخچه)، دانشکده مهندسی و علم مواد پوهنتون صنعتی شریف.
22. .
23. Gürsoy, F., & Badur, B. (2021). An agent-based modelling approach to brain drain. In 2021 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM) (pp. 898–902). IEEE. <https://doi.org/10.1109/IEEM50564.2021.9672900>.
24. <https://scholar.google.comhttps://scholar.google.com>
25. SciTech Central. (2022). The fall of republic in Afghanistan: Brain drains and its challenges in the education sector. Journal of Tourism and Sports Management. <https://www.scitcentral.com/article/47/3283>
26. UNDESA. (2021). <https://www.un.org/development/desa/dspd/>

The Impact of Skilled and Educated Migration on Afghanistan's Development

Author: Abdul Sattar Ghafari

Abstract

The migration of professionals or brain drain is considered one of the fundamental challenges to human development in crisis-affected countries like Afghanistan. This study aims to identify the key factors influencing the migration of Afghan elites, examine its social, economic, and educational consequences, and propose scientific and practical strategies to address this phenomenon. The research method is descriptive-analytical, utilizing document analysis and content review of international reports. The findings indicate that political instability, various forms of discrimination, lack of suitable employment opportunities, and absence of structural support for professionals are among the primary drivers of migration. This trend has had significant negative impacts on the educational system, economic development processes, and the country's social capital. However, the results show that with targeted policymaking and the establishment of supportive mechanisms, elite migration can be transformed into an opportunity for development—especially through facilitating return migration, remote engagement, knowledge and skills transfer, creation of international networks, and promotion of innovation and entrepreneurship. This study can be used by government institutions, universities, and international organizations in formulating national migration policies and educational planning.

Keywords: Afghanistan, brain drain, human capital, migration of professionals.